

WOKÓŁ WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO I JEGO TRADYCJI

REDAKCJA

Bernadetta Manyś

Michał Zwierzykowski

Copyright © Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Historii UAM,
Poznań 2016

oraz Grzegorz Błaszczuk, Ilona Czamańska, Kacper Gis, Paulina Grobelna-Mazurek,
Przemysław Hauser, Henryka Ilgiewicz, Agnieszka Jakuboszczak, Bernadetta
Manyś, Zigmantas Kiaupa, Jūratė Kiaupienė, Marcell Kosman, Igor Kraszewski,
Aleksander Małecki, Rimantas Miknys, Jarosław Nikodem, Rimvydas Petrauskas,
Krzysztof Pietkiewicz, Andrzej Rachuba, Bogdan Rok, Maciej Serwański,
Алесь Смалянчук, Darius Staliūnas, Jan Tęgowski, Rafał Witkowski, Zbysław
Wojtkowiak, Andrzej Zakrzewski

Recenzenci: prof. UAM dr hab. Maciej Forycki
prof. PAP dr hab. Marian Drozdowski

Redakcja: prof. UAM dr hab. Michał Zwierzykowski, dr Bernadetta Manyś

Redakcja techniczna: Barbara Adamczyk

Projektant okładki: mgr Piotr Namiot

ISBN: 978-83-65663-14-6

Druk: Zakład Graficzny UAM ul. Wieniawskiego 1 61-712 Poznań.

Instytut Historii UAM
ul. Umultowska 89 D
61-614 Poznań
tel. 61 829 14 64
e-mail: history@amu.edu.pl
www.historia.amu.edu.pl

ODRODZENIE LITWY MICHAŁA RÖMERA: CO POZOSTAŁO Z ROZWAŻAŃ JOACHIMA LELEWELA? KILKA UWAG OGÓLNYCH

Inspiracją do powstania niniejszego tekstu był referat wygłoszony na Uniwersytecie Wileńskim podczas międzynarodowej konferencji, która odbyła się w dniach 5-7 listopada 2015 r. w Wilnie, poświęconej 200. rocznicy ukazania się drukiem pracy Joachima Lelewela *Historyka tudzież o ławem i pożytecznem nauczaniu historyi*. Jak wiadomo, to nieduże objętościowo dzieło zostało wydane w Wilnie w 1815 r. Na jego kartach poruszono kwestie dotyczące przedmiotu badań nauki historycznej, metod badawczych stosowanych w przeszłości oraz znaczenia tych badań dla społeczeństwa. Organizatorzy konferencji postawili sobie za cel aktualizację badań nad twórczością Joachima Lelewela oraz spostrzeżeń w niej zawartych dla społeczności akademickiej, a także dla całego społeczeństwa Litwy, w tym stworzenie przestrzeni dla dialogu między historykami Litwy i Polski zajmującymi się badaniami w zakresie teorii historii, metodologii oraz historiografii; stworzenie dla historyków Litwy możliwości „bezpośredniego” zapoznania się z dorobkiem historyków polskich prowadzących badania nad biografią i twórczością Joachima Lelewela, nad atmosferą intelektualną XIX w. oraz nad rozwojem historiografii polskiej w XX i XXI w., a także zadanie społeczności akademickiej obu krajów pytania o sens rzemiosła historycznego i jego wartości. Autor niniejszego artykułu również znalazł się wśród zaproszonych prelegentów, którzy mieli odpowiedzieć na powyższe pytania. Poproszono mnie o wygłoszenie referatu na temat wpływu myśli Joachima Lelewela na rozważania Michała Römera. Przywołany referat był inspiracją do uczynienia kilku uwag, którymi pragnę podzielić się w niniejszym artykule.

Michał Römer¹ jest znany przede wszystkim jako pierwszy historyk i znawca litewskiego odrodzenia narodowego, autor aktualnego do dziś dzieła pt. *Litwa*.

¹ Szerzej zob. S. Kieniewicz, *Michał Pius Römer*, [w:] PSB, t. 31, s. 653-655; Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880-1920*, Kraków 2004; tenże, *Niedokończona autobiografia Michała Römera*, Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie (dalej: RB), 41 (1996), s. 91-122; tenże, *Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908-1938. Wstęp*, RB, 44 (1999), s. 307-327; tenże, *Krakowskie Obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Römera*, Rocznik Krakowski, 60 (1994), s. 129-131; M. Maksimaitis, *Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla, (Antrojo leidimo [vadas M. Römeris, Valstybė ir jos konstitucinė teisė, D.I: Valstybė, t. 1, Vilnius 1995, s. V-LXIII; tenże, Mykolo Römerio kelias*

*Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*², które stanowi główne źródło moich rozważań. W tym miejscu należy zadać pytanie – dlaczego? W oparciu o zawarte w nim koncepcje prowadzone obecnie są badania nad litewskim ruchem narodowym. Wspomniane dzieło pełni w nich rolę elementarza. Jest to pierwsze opracowanie, w którym systematycznie, wszechstronnie i konsekwentnie przedstawiona została analiza i ocena litewskiego ruchu odrodzenia narodowego. Można wyróżnić przynajmniej kilka zagadnień omówionych w ramach wspomnianej monografii: historię polityczną oraz kulturową narodu; historię rozwoju świadomości narodowej oraz obywatelskiej, badania socjologiczne, a nawet geopolityczne. *Studium* stanowi zatem wartość nie tylko ze względu na przedstawienie historii Litwy i Litwinów w XIX i na początku XX w. Autor dążył w nim do określenia dojrzałości kulturowej i politycznej narodu litewskiego, przedstawił kształt modelu przyszłej Litwy. Największą wartość tych badań stanowi fakt, że dzięki nim zostały sformułowane w zasadzie wszystkie najważniejsze teoretyczne zagadnienia związane z odrodzeniem narodowym Litwinów: pojęcie odrodzenia narodowego, rozwój kulturalny, polityczny, społeczny i geopolityczny ruchu narodowego, przesłanki demokratyzacji społeczeństwa i przejawy demokracji, polityzacja litewskiego ruchu narodowego, osobliwości przejawu litewskiego nacjonalizmu.

Odnosząc się do „bohatera” konferencji można zadać pytanie, co Michał Römer zapożyczył z rozważań Joachima Lelewela? Natychmiast należy zaznaczyć, że nie jest to „sztuczne pytanie”, a w sposób naturalny wynikające z dyskursu badań nad problematyką koncepcji narodu w XIX w. Wiadomo, że niewątpliwym wpływem na rozwój tego dyskursu miał wspomniany Joachim Lelewel, a nawet powiedziałbym, że nadał mu ton. Rozważmy zatem dlaczego?

W niniejszych dociekaniach pragnę zwrócić uwagę na fakt, że Joachim Lelewel sporo miejsca poświęcił na zdefiniowanie stanu narodu. Jak wiadomo, jego *Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane*³ (1829) dla tysiąca powstańców i zesłańców tego samego pokolenia co on stały się swoistą „Biblią”. W swoim dziele Joachim Lelewel pisał, że narodowi polskiemu przypada rola „herolda ludzkości a jego męczeństwo powinno posłużyć jako natchnienie dla świata, zaś szczególna misja wymaga wyrzeczenia się pokus światowych oraz sukcesu⁴. Pod wpływem poglądów

¹ *pilietiškuą, Lietuvių atgimimo istorijos studijos* (dalej: LAIS), 13 (1996), s. 24-34; *Mykolas Römerio autobiografija*, oprac. M. Maksimaitis, LAIS, 13, s. 180-227; J. Sawicki, *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998, s. 10-61; tenże, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*, LAIS, 15 (1999), s. 15-75; V. Aleksiejūnas, *Iš Römerių giminės genealogijos*, LAIS, 13, s. 10-15; S. Deveikis, *Römerių Bagdoniškis*, LAIS, 13, s. 16-23; S. Kieniewicz, *Michał Pius Römer...*, s. 131; *Z dziejów Romerów na Litwie. Pasma czynności ciągiem lat idące...*, oprac. A. i A. Rosnerowie, epilog A. Romer, Warszawa 1992, s. 157, 162.

² M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów 1908.

³ [J. Lelewel], *Dzieje Polski Joachim Lelewel potocznym sposobem opowiedział, do nich dwanaście krajobrazów skreślił*, Paryż 1832.

⁴ M.H. Serejski, *Joachim Lelewel 1786-1861. Sa vie et son oeuvre*, tłum. S. Lazar, Warszawa-Wrocław-Kraków 1961, s. 47; J. Lelewel, *Dzieła*, t. 7, Warszawa 1961, s. 202-203.

Herdera o wyjątkowym instynkcie wolności posiadanym przez naród słowiański – „pogańskich Słowian”, Lelewel w swojej rozprawie ogólnie określił stan narodu, zaś myśli te rozwinął w pracach napisanych na emigracji, w których łączył instynkt wolności z podstawową, a nawet wyjątkową cechą polskiej tożsamości⁵. Analizując przeszłość narodu polskiego w 1830 r. dostrzegł on w początkach jego historii „starodawne swobody i republikańizm”, które wyrażały istotę polskości – „właściwe Polski stanowisko, własny jej charakter i kolor”⁶. Inaczej mówiąc, Lelewel stworzył historiozoficzną wersję alegorii Mickiewicza, który twierdził, że Polska jest „Mesjaszem narodów”. W historiografii jest ona określona jako teoria „gminowładztwa” (samorządu społecznego)⁷. Zgodnie z nią siła narodu tkwi w „Pierwszych kmieciach Polski”, tj. „w demokracji wiejskiej”, która jest „cechą narodu”, „duchem narodu”. W jednej ze swoich prac, wydanej w 1837 r., zaznaczył: „samo tylko życie obywatelskie, życie polityczne stanowi główny i jedyny przedmiot dziejów Polski”⁸. Jego zdaniem, na skutek zapanowania w Rzeczypospolitej oligarchii, która nie przestrzegала tradycji i zaraziła się „chorobami cywilizacyjnymi”, duch ten został utracony w wyniku czego doszło do upadku państwa. Dlatego jego odbudowę łączył z powstaniem i rozwojem demokracji nie historycznej (szlacheckiej), a nowoczesnej. Jego zdaniem siła owej odbudowy tkwiła w ludowej tradycji kulturowej, a więc odrodzenie narodu było bezpośrednio związane z jego demokratyzacją⁹. Należy zaznaczyć, że po klęsce powstania listopadowego, będąc już na emigracji Lelewel tłumaczył szlachcie, aby aktywizowała lud, a przede wszystkim chłopów poprzez nadanie im wolności i w ten sposób wzmacniała jego (ludu) siły w walce o wolność. Pod wpływem myśli i idei Lelewela dla powstającego na emigracji „Towarzystwa Demokratycznego Polski” sformułowano tezę, która została zapisana w jednym z dokumentów tej organizacji: „(...) Polska nie podniesie się przez szlachtę, ale przez lud; nie przez poświęcenie dla szlachty, ale przez poświęcenie dla ludu”¹⁰.

Należy zaznaczyć, że niejeden przedstawiciel elit XIX-wiecznych studiujący od 1818 r. historię na Wydziale Nauk Moralnych Uniwersytetu Wileńskiego znajdował się pod wpływem Lelewela. To dzięki niemu studenci poznali dzieła takich wybitnych historyków europejskich, jak Arnold Hermann Heeren oraz William Robertson¹¹, mogli oni fascynować się ideami Johanna Gotlieba Fichte i Johanna Gottfrieda Herdera.

⁵ M.H. Serejski, *Joachim Lelewel 1786-1861...*, s. 78-79.

⁶ Tenże, *Joachim Lelewel i jego szkoła*, [w:] *Polska myśl filozoficzna*, t. 1, red. A. Walicki, Warszawa 1973, s. 60-61; tenże, *Joachim Lelewel 1786-1861...*, s. 77-78, 80.

⁷ Tenże, *Joachim Lelewel 1786-1861...*, s. 80-81; T. Kizwalter, *O nowoczesności narodu. Przypadek Polski*, Warszawa 1999, s. 221.

⁸ M.H. Serejski, *Joachim Lelewel 1786-1861...*, s. 82-83; tenże, *Joachim Lelewel i jego szkoła...*, s. 63-64.

⁹ Tenże, *Joachim Lelewel 1786-1861...*, s. 47-48, 86-88; T. Kizwalter, *O nowoczesności narodu...*, s. 222-223.

¹⁰ Cyt. za: T. Kizwalter, *O nowoczesności narodu...*, s. 224.

¹¹ M.H. Serejski, *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa 1958, s. 187-188; A. Šidlauskas, *Joachimas Lelevelis apie istorijos mokslą Vilniaus periodikoje (1817-1818)*, [w:] *Joachimas Lelevelis*.

Wiadomo też, że pod większym lub mniejszym wpływem profesora Joachima Lelewela byli także studujący wówczas na Uniwersytecie Wileńskim Adam Mickiewicz i Szymon Dowkont (Simonas Daukantas)¹². Obaj byli zwolennikami demokracji i republikańizmu, które propagował w swoich pracach Leleweł. Zarówno Adamowi Mickiewiczowi, jaki i Szymonowi Dowkontowi znana była teoria „gminowładztwa” (samorządu społecznego) Lelewela, zgodnie z którą Polacy mają wrodzoną skłonność do demokracji, a cała historia jest interpretowana jako walka o wolność. Wpływ tych idei bardzo łatwo można dostrzec nie tylko w dziełach Mickiewicza, zwłaszcza w jego *Księgach narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*¹³, ale również w różnych dziełach Szymona Dowkonta, między innymi *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių (Dokonania starożytnych Litwinów i Żmudzinów)*¹⁴, *Istorija žemaitiška (Historia Żmudzi)*¹⁵. Obaj jednakowo uważali, że lud jest kustoszem tradycji, zaś szlachta odeszła od tradycji i zaraziła się kosmopolityzmem oraz racjonalizmem. Mickiewicz dostrzegał w Lelewele perspektywę odnowienia i odrodzenia narodu polskiego, zaś Dowkont pokładał w nim nadzieje na odrodzenie narodu litewskiego, powrót do prawdziwej drogi jego historii¹⁶. Można również dostrzec bezpośrednią „współpracę” między Mickiewiczem a Dowkontem, tj. łączącą ich pewnego rodzaju więź. Przemawia za tym fakt, że Dowkont w swoim pierwszym dziele historycznym napisanym jeszcze w 1822 r. i zatytułowanym *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (1829) zawarł powiastkę Adama Mickiewicza pt. *Żywila*, napisaną w 1819 r., którą przetłumaczył na język litewski i opublikował w całości, jako dokument historyczny, wskazując, iż przedstawiono w nim fakt historyczny z czasów Giedymina¹⁷. W 1845 r. opublikował ją powtórnie w zredagowanym przez siebie obszernym wydaniu *Historii*¹⁸.

Jak wiadomo, Mickiewicz powiastkę *Żywila* przerobił w poemat *Grażyna* (wydaną w 1823 r.), w której to opisana została historia jakoby „prawdziwej” księżnej nowogródzkiej Grażyny¹⁹. Dowkont nie wiedział, że autorem owej powiastki jest jego kolega z Uniwersytetu. Opublikowano ją na łamach *Tygodnika Wileńskiego* pod pseudonimem, jak wypis ze starożytnego rękopisu²⁰.

Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos įžyminius mokslininko ir demokrato, Vilniaus universiteto profesoriaus Joachimo Lelewelio 200-osioms gimimo metinėms paminėti, medžiaga, Vilnius 1987, s. 82-83.

¹² V. Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius 1972, s. 56-58. Według V. Merkysa Szymonowi Dowkontowi nie udało się wysłuchać systematycznego kursu lekcji Joachima Lelewela z powodu jego wyjazdu pod koniec 1818 r., prawie na cztery lata z Wilna. Wtedy stanowisko Lelewela przejął Ignacy Onacewicz, który stał się największym autorytetem dla Dowkonta w nauce historycznej (s. 56-57).

¹³ A. Mickiewicz, *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, Paryż 1832.

¹⁴ S. Daukantas, *Raštai*, t. 1, Vilnius 1976, s. 35-400.

¹⁵ Tenże, *Lietuvos istorija*, t. 2, Plymouth 1897.

¹⁶ Szerzej zob: V. Berenis, *Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata*, LAIS, 5 (1993), s. 96-101.

¹⁷ S. Daukantas, *Raštai*, t. 1, s. 252-256.

¹⁸ Tenże, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, [w:] *Raštai...*, t. 1, s. 554, 558.

¹⁹ V. Mykolaitis-Putinas, *Adomas Mickevičius ir lietuvių literatūra*, Vilnius 1955, s. 30-51.

²⁰ V. Merkys, *Simonas Daukantas*, s. 95. Według V. Merkysa Szymon Dowkont autorstwo tego tekstu przypisywał słynnemu historykowi Teodorowi Narbutowi (S. Daukantas, *Lietuvos istorija*, t. 2, Plymouth 1897, s. 5).

Żywila doczekała się licznych tłumaczeń, a jej motyw został wykorzystany w różnych wątkach utworów dramatycznych, w tym i litewskich. Opowieść o Żywili stała się szeroko znana na Litwie, nawet obecnie jest ona często uważana za dawną legendę litewską, natomiast imiona Żywila (*Živilė*), Grażyna (*Grażina*) zaliczane są do najpopularniejszych imion narodowych. W taki sposób dzięki Dowkontowi Litwini „odkryli” Mickiewicza, którego bardzo polubili. Jego dzieła czytali tacy patriarchowie litewskiego ruchu narodowego, jak Jonas Basanavičius, który w swojej biografii wspominał, że jeszcze w czasach szkolnych często czytał *Konrada Wallenroda* i prawie w całości znał go na pamięć²¹. Natomiast młodszy od niego Stasys Matulaitis, który studiował w Moskwie w latach 1886-1891 i działał na rzecz litewskiego ruchu narodowego wspominał, że:

ogromny wpływ na Litwinów – studentów Uniwersytetu Moskiewskiego miały poetyckie dzieła Adama Mickiewicza: „Konrad Wallenrod”, „Grażyna” i inne, które były wśród nas rozpowszechniane. Wiele fragmentów znaliśmy na pamięć, często deklamowaliśmy, cieszyliśmy się z bohaterstwa starożytnych Litwinów, zachwycaliśmy się pięknem poetyckiego słowa. Poezja A. Mickiewicza zaszczebiała miłość do własnej ojczyzny (...)²².

Należy zaznaczyć, że wielu z nich czytało te utwory w języku oryginalnym – polskim, nie zważając na coraz bardziej wyraźne ogólne antypolskie nastawienia.

Michał Römer analizując odrodzenie narodu litewskiego również dostrzegł podobny stosunek w tej kwestii zarówno ze strony Adama Mickiewicza, jak i Szymona Dowkonta. W swoim dziele *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego* pisał:

Simonas Daukantas, jeden z najwybitniejszych patriotów Litwy w 1. połowie XIX w. (...), gorący miłośnik Litwy, jej przeszłości i jej języka, tęskniący do odrodzenia narodu, które się dopiero po jego śmierci dokonać miało²³.

Z drugiej zaś strony nie mniej ważny dla niego był Adam Mickiewicz. Z nim i przez niego określał swoją świadomość, co szczególnie ciekawe nawet łączył osobliwość swojej tożsamości i identyfikował ją z jego psychiką. W 1920 r. Michał Römer pisał do swojego bliskiego znajomego Jurgisa Šaulysa, sygnatariusza Aktu Niepodległości Litwy, który wówczas pracował w Ambasadzie Litwy w Rzymie:

Nie jestem ani tylko Polakiem, ani tylko Litwinem, ale jednocześnie jestem i Polakiem, i Litwinem (...). Kim był Adam Mickiewicz nie wiedzą ani Polacy, ani Litwini. Natomiast ja to dobrze wiem, ponieważ sam jestem taki jak on, ponieważ czuję to, co czuł on, ponieważ sam również należę do tej samej rasy psychicznej, co i on²⁴.

²¹ *D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija 1851-1922 m.*, Lt, 5 (1935), s. 20.

²² S. Matulaitis, *Atsiminimai ir kiti kūriniai*, Vilnius 1957, s. 67-68.

²³ M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego...*, s. 45.

²⁴ Tamże, *Dziennik*, t. 28: LMAVB, f. 138-2254, k. 240.

Sądzę, że jego podwójna świadomość miała wpływ na podejmowane przez niego próby poszukiwania modelu zgody między odradzającą się Litwą nowoczesną, a dawną Litwą historyczną, zaś „zachwyty” Dowkontem ukształtował pozytywne nastawienie do potencjału przekształcenia ludu litewskiego w główny czynnik realizacji tego modelu. Spójrzmy, gdzie i jak?

Na Litwie najbardziej stało się to dostrzegalne w dyskursie społeczno-politycznym z początku XX w., którego aktywnym uczestnikiem był Michał Römer. Nie będziemy tu wdawać się w szczegółowe rozważania na ten temat, gdyż zagadnienie to jest powszechnie znane. Przypomnę jedynie, że Römer był inicjatorem oraz jednym z głównych twórców ugrupowania politycznego krajowców i ich ideologii²⁵. Idea owego ugrupowania oraz jego działalność prowadzona w latach 1906-1915 była nastawiona na odbudowę Litwy Historycznej (obecne terytorium Litwy i Białorusi). Pomysł ten wyłonił się z badań nad litewskim ruchem odrodzenia narodowego²⁶. Owe badania wykazywały, że w demokratyzującym się społeczeństwie powstaje ruch oporu, który może przekształcić się w konflikt między głównymi grupami społecznymi, pozostającymi przez długi czas w izolacji kulturowej względem siebie: dawnymi elitami (szlachtą, arystokracją), które miały wszystkie prawa, a ludem (chłopami), który był pozbawiony tych praw. Jak zauważył Michał Römer, rozwój kultury elit Litwy nie był bezpośrednio związany z „etniczną podstawą” ludu, był on uwarunkowany przez „spolonizowane elementy społeczne”²⁷. Zdaniem Römera, ta sytuacja spowodowała, że elity „demokratycznego z założenia litewskiego ruchu narodowego” skierowały się w kierunku ruchu nacjonalistycznego²⁸. Z drugiej zaś strony, jego zdaniem dawne elity o szlacheckiej tradycji również się demokratyzowały,

²⁵ Szerzej zob. J. Bardach, *Krajowcy, federaliści, inkorporacjonści*, [w:] tenże, *O dawnej i niedawnej Litwie...*, s. 261-270; J. Jurkiewicz, *Demokraci wileńscy w latach 1905-1914 (Zarys działalności politycznej)*, ABS, 18 (1983), s. 157-173; *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmów...*, passim; D. Szpoper, *Gente Lithuania, Nazione Lithuania. Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmunt (1851-1934)*, Gdańsk 2009; A. Смалянчук, „Краёвасць” у беларускай і літоўскай гісторыі, *Беларускі гістарычны агляд (Belarusian Historical Review)*, 4 (1997), s. 19-31; tenże, *Krajovaść vis-à-vis Belarusian and Lithuanian National Movements in the Early 20th Century*, [w:] *Belarus and its Neighbors: Historical Perceptions and Political Constructs*, red. A. Łahwiniec, T. Czulickaja, Warszawa 2013, s. 69-80; R. Miknys, *Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai*, LAIS, 3 (1991), s. 173-198; tenże, *Stosunki polsko-litewskie w wizji krajowców*, *Zeszyty Historyczne*, 104 (1993), s. 123-129; J. Sawicki, *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998, s. 10-61; Z. Solak, *Niedokończona autobiografia Michała Römera*, RB, 41 (1996), s. 92-122; tenże, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880-1920*, Kraków 2004, s. 59-235.

²⁶ Michał Römer będąc na studiach w Paryżu w r. 1905, na zebraniu litewskiego towarzystwa „Lithuania” przeczytał dla miejscowej młodzieży polskiej referat nt. *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*. W nim po raz pierwszy dał wnikliwą analizę skomplikowanych stosunków narodowościowych Litwy historycznej, nakreślił cechy koncepcji krajowej jako sposobu ułożenia wzajemnych stosunków na tym terytorium powstających nowoczesnych narodów: litewskiego, białoruskiego, polskiego, żydowskiego. Pełny tekst referatu po opracowaniu ukazał się najpierw na łamach *Krytyki* krakowskiej w 1906 r. (z. 1, s. 53-59; z. 2, s. 158-168; z. 4, s. 289-295; z. 5, s. 388-395; z. 6, s. 496-502), a potem i w postaci odrębnej broszurki (M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków 1906).

²⁷ M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego...*, s. 28.

²⁸ Tenże, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie...*, s. 25.

a dokładniej ta ich część, która nie rozumiała języka litewskiego, ale odczuwała ścisłą więź z Litwą i z ludem²⁹. To dawało mu nadzieję, że porozumienie między dwoma elitami jest jednak możliwe, potrzebne są tylko ku temu pewne warunki. Dostrzegł je w jedności społeczeństwa kraju, które ukształtowało się historycznie. Litwę historyczną określił jako kraj spójny, oparty na wspólnocie historycznej, terytorialnej, gospodarczej i kulturowej. Jego zdaniem organizowanie i funkcjonowanie takiego społeczeństwa powinno być oparte o zasadę wspólnego obywatelstwa. Ta zaś dominowała przed narodowością i przy jej pomocy starano się pogodzić potrzeby i dążenia etnokulturowe kraju. W oparciu o takie rozumowanie opracował on koncepcję państwowości Litwy, której istotę stanowiła federacja historycznej Litwy i Polski, a więc ideę zjednoczeniem dwóch samodzielnych demokratycznych państw, zapewniającą egzystencję obu państw w skomplikowanej sytuacji geopolitycznej, a przede wszystkim zapewniającą wyzwolenie spod jarzma Rosji³⁰.

Jako przesłankę do realizacji takiego projektu uważał on kontynuowanie tradycji kulturowej. Uwagi w tym zakresie Michał Römer przedstawił we wspomnianym powyżej studium akademickim. Należy zaznaczyć, że Römer na „odradzającą się Litwę” patrzył z pozycji „zaangażowanego demokraty”. Litewski ruch narodowy oceniał on jako nieuniknione i obiektywne zjawisko społeczne (a nie jako czyjaś „intrygę” lub „manię”, jak to wówczas było przyjęte w polskim dyskursie społeczno-kulturowym), przede wszystkim, jak już zaznaczyłem powyżej, utożsamiając go z procesem demokratyzacji społeczeństwa Litwy i emancypacją ludu, zwłaszcza chłopów³¹. Był on przekonany, że od tego, jakie idee polityczno-kulturowe będą dominowały w litewskim ruchu narodowym jako w jednym z najbardziej dojrzałych na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, będzie bardzo zależał los, nie tylko samego narodu litewskiego, lecz i całego (sic! historycznego) społeczeństwa Litwy – „kraj”³². W studium Michał Römer podał definicję nowoczesnej demokratycznej kultury narodowej. Była ona oparta na uzasadnieniu, że obie najważniejsze tradycje Litwy („ludowa” i „szlachecka”) są równie ważne, chociaż nie w równym stopniu mają znaczenie dla procesu kształtowania się nowoczesnej kultury. W swojej analizie dostrzegł on, że „demokratyzująca się” subkultura ludu zachowała etniczną (etnograficzną) podstawę – język, obyczaje itd., bez której odrodzenie narodu nie było możliwe³³. Jego zdaniem, pod wpływem idei demokratycznych kultura szlachecka nadal pielęgnowała tradycje dawnego państwa obywatelskiego (Wielkiego Księstwa Litewskiego) i dlatego

²⁹ Tamże, s. 31, 100-101.

³⁰ Szerzej: R. Miknys, *Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911-1919 metais*, LAIS, 1 (1996), s. 90-94; tenże, *La conception de la solidarité interrégionale européenne de Michał Römer*, [w:] *L'héritage de la Res Publica des Deux Nations. Actes du colloque à la Bibliothèque Polonaise de Paris 4-9 octobre 2004*, Lublin-Paris 2009, s. 115-116.

³¹ M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego...*, s. 60-62, 221-223, tenże, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie...*, s. 22-23.

³² Tenże, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego...*, s. 396-397.

³³ Tamże, s. 13-39.

nowoczesną kulturę narodu litewskiego powinno kształtować współdziałanie tych dwóch tradycji³⁴. Obie tradycje kulturowe – chłopska i szlachecka – stanowiły dla niego odmienne części historycznego dziedzictwa kulturowego wspólnego dla całego społeczeństwa Litwy (lub kraju). Na tej podstawie postrzegał on Litwę,

nie jako terytorium historyczno-polityczne, w którego skład dziś [1905-1906 r.] wchodzi właściwa etnograficzna Litwa i Białoruś, lecz wyłącznie, jako społeczeństwo, posiadające indywidualną kulturę, a więc stanowiące jednolitą jednostkę narodową³⁵.

Niewątpliwie, tradycja szlachecka przede wszystkim była kojarzona z drobną szlachtą, aczkolwiek wyższa i „znaczna część średniej szlachty”, choć kulturowo była spolonizowana, a politycznie poczuwała się do wspólnoty z Polską nie tylko w XIX w., lecz i na początku XX w. „nie była ona powszechnie i na całym terytorium jednolicie odseparowana od Litwy, jako element obcy, wykluczony z narodu litewskiego”³⁶.

Podsumowując raz jeszcze zapytam – co pozostało z rozważań Joachima Lelewela w koncepcji odrodzenia Litwy Michała Römera? Uważam, że Römer na swój sposób zastosował i unowocześnił lelewelowską koncepcję „demokratyzacji” społeczeństwa dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w oparciu o którą zamierzano odzyskać utraconą suwerenność, zachować tradycję kulturową oraz na tej podstawie rozwijać potencjał twórczości kulturalnej społeczeństwa. Ponadto był on zaznajomiony z wizjami na temat społeczeństwa dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego dotyczącymi procesu demokratyzacji, przemyślał je i próbował dostosować do wizji uczniów Lelewela – Mickiewicza i Dowkonta. Z jednej strony postrzeganie ludu jako perspektywy odrodzenia narodu polskiego, zaś z drugiej – ludu, jako perspektywy odrodzenia narodu litewskiego. W wyniku takiego podejścia powstały koncepcja społeczeństwa „Litwy Historycznej” (popierana później przez krajowców) oraz projekt odbudowy państwowości, który przewidywał zachowanie więzi historycznych z odrodzoną Polską. Na końcu należy zaznaczyć, że przerabiając lelewelowską koncepcję „demokratyzacji” społeczeństwa, Michał Römer „odkrył” nowoczesny naród litewski mówiący w języku litewskim. W swoim *Studium* pokazał on początki takiego narodu, jego więzi z dawnym narodem, określił jego stan i dążył do podzielenia się swoim „odkryciem” z potomkami dawnych elit oddalającymi się od „Odradzającej się Litwy”. Jak się wyraził w jednej ze swoich autobiografii:

[starałem się] zapoznać społeczeństwo polskie (miałem na myśli szczególnie Polaków Litwy) z litewskim ruchem odrodzenia narodowego, o którym nikt w Polsce i prawie nikt wśród Polaków na Litwie nie miał żadnej solidnej wiedzy, albo, co gorsze, miał bardzo niedokładną lub błędną wiedzę, pełną fałszu i różnorodnych złych opowieści³⁷.

³⁴ Tamże, s. 54-56, 101.

³⁵ M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie...*, s. 3.

³⁶ Tenże, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego...*, s. 57.

³⁷ *Mykolas Römeris autobiografija*, przedm. M. Maksimaitis, LAIS, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius 1996, s. 212. Autobiografia Michała Römera pisana w języku litewskim w latach 1925-1926.